

ALKOHOLIZAM I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Mirko Štifić

Medicinski fakultet, Rijeka

UDK: 316.624:613.81

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 26. 7. 1995.

Sociološka analiza ima pet glavnih pristupa problemu alkoholizma: a) funkcionalistička analiza, koja ispituje društvenu ulogu pića; b) socio-kulturni pristup, koji želi rasvijetliti stavove prema piću prisutne u različitim kulturama; c) sociografski pristup, koji želi izmjeriti utjecaj nekih promjenjivih veličina na ponašanje prema neumjerenom piću kao što su spol, dob, zanimanje, etnička pripadnost itd; d) metoda simboličnog interakcionizma, koja ispituje pokušaje bijega u piće i karijeru alkoholičara u svjetlu socijalnog odgovora i individualne odgovornosti i e) socijalno-politički pristup, koji daje važnost odrazima različitih načina kontrole i prevencije neumjerenog konzumiranja alkohola u modernim društvima.

UVOD

Pijenje alkoholnih pića u nas nije novijeg datuma. Početkom 7. stoljeća naši preci počeli su naseljavati ova zemljopisna područja u kojima su bili vinogradi starih Rimljana i prihvatili običaje i navike pijenja. Tijekom vremena stvorena je visoka razina tolerancije prema upotrebi alkoholnih pića, a mala prema apstinenciji. U Hrvatskoj pijenje alkoholnih pića danas predstavlja veliki društveni problem. U Hrvatskoj je 15 posto odraslih muškaraca alkoholičara, a najčešće su stariji od 35 godina. Zabrinjava, međutim, pijenje alkoholnih pića sve mlađih dobnih skupina, primjerice srednjoškolaca. U gradu Rijeci ima 12 do 14 tisuća alkoholičara, a u radničkoj populaciji ovog grada 11 do 15 posto njih su alkoholičari (Gudelj, 1994: 12).

Definicije alkoholizma i alkoholičara ponuđene u posljednje vrijeme udaljuju se od individue, kao i od društvenih posljedica čovjekovih radnji koje su usko povezane s njima. Alkoholizam smatraju abnormalnim tipom mentalne reakcije svojstvene osobama koje u alkoholu vide utjehu za opsesije ili emocionalne depresije, ili kroničnim poremećajem u ponašanju kojem su svojstveni pretjerana briga za alkohol na uštrb tjelesnog i mentalnog zdravlja, gubitak kontrole pri

konzumiranju alkohola te autodestruktivan stav prema životnim situacijama i odnosima. Alkoholičarom smatraju osobu koja pije više no što može podnijeti, čak i nakon što vidi štetne posljedice alkohola na svoj organizam.

Iako je stara, definicija koja je svojedobno široko prihvaćena dala je Svjetska zdravstvena organizacija. Prema njoj alkoholičari su "oni neumjereni konzumanti čija je ovisnost o alkoholu poprimila takav stupanj da se pojavljuju mentalne poteškoće ili poteškoće u tjelesnom i duševnom zdravlju, u međuljudskim odnosima, te poteškoće u normalnim društvenim i ekonomskim aktivnostima, ili oni kod kojih su očiti simptomi koji napreduju prema tom stupnju". Ukupnost složenih lokalnih i međunarodnih političkih i ekonomskih odnosa, međuljudskih odnosa, odnosa čovjeka prema životu, smislu i ciljevima življenja, odnosno prema eko-sustavu u kojem se nalazimo, brzo se mijenja, a pijenje alkohola sve više nalazi svoje mjesto u životnom stilu ljudi (Jonjić, 1993: 63). To uvjetuje da danas postoji širok spektar definicija alkoholizma. S društvenog stajališta značajno je istaknuti da je alkoholizam društveno uvjetovano prekomjerno i dugotrajno pijenje alkoholnih pića, što dovodi do promjena u postupanju sa članovima obitelji, partnerom, kolegama, susjedima... Znanosti koje se bave fenomenom alkoholizma te problemima alkoholičara zasigurno su, osim medicine, psihologija, antropologija i sociologija, što sve zajedno sačinjava multidisciplinarni pristup. Sa sociološkog stajališta značajno je istaknuti da fenomen alkoholizma široko pogađa suvremena društva i njihovo funkcioniranje na mikro- i makrorazini te da je kao takav predmetom interesa društvenih znanosti.

SOCIOLOŠKI PRISTUP

Razlikujemo pet osnovnih socioloških pristupa problemu alkoholizma:

- 1) funkcionalistički, koji ispituje konzumiranje alkohola kao svrhu društva u cijelosti;
- 2) socio-kulturni, koji želi utvrditi uzroke alkoholizma u nekim aspektima društvenog ustrojstva;
- 3) substrukturni, koji se zasniva na ograničenoj sposobnosti nekih varijabli kao spol, dob, religija, društveni status, zanimanje itd. s obzirom na prekomjerno piće;
- 4) simboličko-interakcionistički pristup, koji pokazuje društvenu reakciju prema poremećaju alkoholičara, i
- 5) socijalno-politički, koji ispituje načine kontrole i prevencije ove pojave.

FUNKCIONALISTIČKI PRISTUP

Jedna od glavnih preokupacija funkcionalističke teorije jest nastojanje da protumači kako je društveni život moguć. Ta teorija pretpostavlja da su određena količina reda i stabilnosti bitni da bi se društveni život održao. Naime, vrijednosni konsenzus integrira različite dijelove društva i tvori temelj društvenom jedinstvu i društvenoj solidarnosti (Haralambos, 1989: 497). S funkcionalističkog gledišta,

društvo je sustav koji se sastoji od međusobno povezanih dijelova, a pojam ravnoteže pripada među ključne kategorije. Budući da je stalno u pitanju sistemsko suodnošenje mnogobrojnih dijelova, ravnoteža je temeljno stanje kojem se u društvu teži. Odatle slijedi da je obrana društvene ravnoteže sadržana u potrebi da se motivira pojedinca da obavlja poslove u skladu sa zahtjevima društva (Kuvačić, 1990: 28). Za alkoholičara se može reći da je osoba koja u tom pogledu ne funkcionira dobro, pa i da podriva socijalizaciju. Funkcionalistička analiza alkoholizma nastoji otkriti razloge zbog kojih alkoholičar gubi motive da obavlja poslove u skladu sa zahtjevima obitelji i društva. Ako alkoholičari teže onome što se od njih ne očekuje, onda su njihovi ciljevi suprotni kulturnim obrascima koji povezuju određeni društveni sustav. S funkcionalističkog stajališta, alkoholičari kao akteri ovdje sudjeluju kao devijanti. Naime, društvo u njih nije uspjelo postići da oni žele ono što društvo od njih očekuje. Nakon što postanu alkoholičari, društvo često ne uspijeva naći prikladna sredstva da ih odvratiti od prekomjerne upotrebe alkohola. Alkoholičaru je često neuspješno postavljati neke opće zahtjeve ili imperative jer je njihovo devijantno ponašanje sindrom provalije između kulturom nametnutih aspiracija i društveno strukturiranih mogućnosti za realizaciju tih aspiracija. Stoga, funkcionalistička analiza najveću pozornost posvećuje problemima socijalizacije, pri čemu je prije svega zanimaju strukturalni uzroci alkoholizma, a potom devijant u odnosu na kojeg institucionalne sankcije kao sredstvo društvenog poretka (p)ostaju nemoćne, a on biva prepušten samom sebi. Ako tome dodamo stereotip mnogih liječnika i čitavih liječničkih udruženja da svaka socijalizacija medicine nužno uvjetuje opadanje kvalitete liječničkih usluga (Kuvačić, 1990: 46), problem alkoholizma ne može se rješavati samo u zdravstvu (Jonjić, 1993: 6).

Pokušaji da se opišu funkcije konzumiranja alkoholnih pića u modernom društvu vrlo su rijetki u sociološkim radovima. Iznimka je esej S. Bacon iz 1945. godine, prema kojemu vrijednost alkohola raste u društvu kojem su svojstvene brze promjene, manjak normativne integracije, individualizam, funkcionalna međuovisnost, jaka konkurencija, nestalnost i bezličnost, ne samo zato što alkohol pruža olakšanje osobnim napetostima već i stoga što nudi mehanizam društvene solidarnosti. Osim toga, nepostojanje općeprihvaćenih normi i/ili vrijednosti može voditi do krajnosti uzimanja alkohola.

Prema Mertonu, alkohol smanjuje anksioznost izazvanu poteškoćama materijalnog postojanja. Za Baconovu, alkohol, osim što smanjuje anksioznost i napetost, ima sposobnost da zadovolji potrebe ovisnosti i da olakša nekritičan odnos prema neostvarenim snovima (Bacon, 1969: 61). Za Balesa, alkoholna pića mogu imati četiri funkcije: religioznu, ceremonijalnu, hedonističku ili utilitarističku (Bales, 1959: 38). Utilitaristička se funkcija odnosi na zadovoljenje određenih potreba, kao npr. oslobađanje od slabosti, zaboraviti glad, zagrijati se, odagnati umor, dozvati san, dok bi se hedonistička funkcija odnosila na potrebe za gozбом i euforijom.

SOCIO-KULTURNI PRISTUP

Socio-kulturni model koristi se za proučavanje povijesnih aspekata (zlo)upotrebe alkohola, kako bi se i usporedili načini na koji različita društva prilaze problemima vezanim uz alkohol, proučilo značenja pića (vidljiva i prikrivena), promotriле prilagođene strategije koje koriste one osobe koje otkrivaju probleme vezane uz alkohol ili da bi se piće sagledalo kroz međuljudske odnose.

Konzumiranju alkoholnih pića pridružuju se društvene vrijednosti koje proizlaze iz priznanja funkcije pića za smanjivanje društvenih razlika i pojačavanje grupnih veza. Te vrijednosti vrte se oko prijateljstva i grupnog duha. Često se manifestiraju kroz rituale koji simboliziraju solidarnost rodbinskih grupa, radnih grupa ili kolektivne volje od strane neke grupe koja se odnosi na jedan određen uzrok. Osim toga, alkohol se vrednuje zbog svojih ritualnih funkcija koje simboliziraju promjene statusa prilikom rođenja, vjenčanja, smrti ili slavlja prilikom odrastanja. U nekim društvima alkohol ima važno mjesto u kulturi ekstaze. U nekima postoje institucionalizirane grupe u kojima su piće i pijanstvo najviše a ne osrednje vrijednosti.

Pittman je u jednom ispitivanju društvenih i kulturnih čimbenika povezanih s pićem svrstao kulture na četiri grupe, prema tome koji su stavovi tih kultura prema piću (Pittman 1967: 56):

- 1) apstinencijske kulture: kulturni stav je negativan i zabranjuje bilo koji tip konzumiranja alkoholnih pića;
- 2) ambivalentne kulture: kulturni stav je pozitivan u nekim a negativan u drugim slojevima društva;
- 3) dopustljive kulture: dozvoljeno je piti alkoholna pića, ali pokazuje se negativan stav prema pijanstvu i drugim patološkim promjenama vezanim uz piće;
- 4) previše popustljive kulture: kulturni stav je dopuštanje – i pića i njegovih patoloških posljedica (Pittman, 1967: 74). Ovaj model prisutan je u nekim primitivnim društvima, u društvima koja su izložena brzim promjenama, a ponajviše u onima gdje postoje jaki ekonomski interesi za proizvodnju i distribuciju alkoholnih pića.

Važnost društvene strukture uvidio je i Ullman, koji razlikuje:

- a) kulture u kojima je alkohol povezan sa sistemom koji ide dalje od kulturnih i prehrambenih običaja i u kojima osobe piju unutar određenih okvira i modela, a stupanj pijanstva je nizak (Židovi, Grci...);
- b) kulture u kojima je alkohol izoliran iz kulturnog konteksta (prehrana, slavlja itd.), a stupanj alkoholiziranosti je viši (Irci) (Ullman, 1958: 27). Etnička, nacionalna i kulturna grupa je ta koja suodlučuje o stavu svojih pripadnika prema alkoholu.

Postoje grupe, poput srednjoameričkih Indijanaca, u kojih je piće moguće za sve, i u kojih često pijanstvo i konzumiranje alkohola na bučnim zabavama ne predstavljaju simptomatična i devijantna stanja. U nekih grupa, kao u europskih

židovskih zajednica 19. stoljeća, alkohol je služio za učvršćivanje društvene organizacije. U drugih, kao npr. u indijanskih plemena na američkom Zapadu, alkohol je ubrzao procese gubljenja kulturnog identiteta i društvenog raspada.

Mnoge studije o alkoholizmu napisane su u okviru teorije o kulturnoj ambivalentnosti. Prema Lemertu, npr., vrijednosni stavovi o alkoholnim pićima kreću se prema dvjema suprotnim stranama. S jedne strane, liker, vino i pivo slave se u pjesmama, poeziji i prozi kao rješenja za dostizanje ekstaze i uzvišenosti, a, s druge, na njih se gleda kao na kvaritelje ljudske normalnosti i glavne uzroke bolesti i nesreća, bilo društva, bilo pojedinaca. To pokazuje jasnu ambivalentnost stavova i mišljenja o pripadajućem mjestu alkohola u društvenom životu (Lemert, 1981: 46). Važan element ove ambivalentnosti proizlazi iz shvaćanja funkcije alkohola kao modifikatora ponašanja, koji može imati integrativne ili dezintegrativne rezultate na različitim društvenim razinama.

Stivers drži da su institucije ambivalentne što se tiče konzumiranja alkohola. S jedne strane reklame potiču na piće, a s druge, zdravstvene institucije su protiv pića, podsjećajući i hvaleći norme trezvenosti i apstinencije. Meyerson dodaje još neke sastavnice ove teorije koja se zasniva na ambivalentnosti, posebice sukob između dviju kulturnih tendencija: hedonizma i asketizma (Mavero-Milanesi, 1978: 27).

Neke druge teorije na alkoholizam gledaju kao na rezultat negativnog društvenog kretanja prema ekonomskom i društvenom dnu. Nesposobnost pojedinca da sudjeluje u mogućnostima zajednice može izazvati frustracije koje se manifestiraju kroz alkohol. Kod toga neke teorije naglašavaju iskustva iz doba adolescencije. Društveni običaji koji ohrabruju piće kao ponašanje odraslog čovjeka mogu predstavljati jak pritisak, formalan ili neformalan. U tom kontekstu, model koji pružaju roditelji može predstavljati znatnu potporu.

Za Baconovu, alkoholizam će se prije potvrditi u društvima koja kombiniraju manjak opraštanja u djetinjstvu s restriktivnim stavom prema ponašanju u zreloj dobi, kada se traže ponašanja kao odgovorna samostalnost i želja za uspjehom.

Znanstvenici koji se bave socio-kulturnom interpretacijom povezuju alkoholizam sa životnim poteškoćama koje su karakteristične za Zapadna društva (npr. ritam proizvodne organizacije u odnosu na pojedince, podjela posla, društvena izolacija) i obično vide usku povezanost između etilizma i pojava kao što su obiteljske i društvene navike, nepoznavanje učinka alkohola, stereotipi o prestižu i muškosti, manjak drugih interesa i dr.

Prema Massignanu, glavni socio-kulturni uzroci alkoholizma jesu:

- prerano zasnivanje obitelji
- nepoznavanje učinka alkohola
 - a) snaga tradicije
 - b) običaji
 - c) uvjeti posla
 - d) uvjeti stanovanja
 - e) ritual aperitiva
 - f) podnošenje alkohola kao znak muškosti

- g) tolerantnost okoline
- h) javne reklame
- i) manjak drugih interesa
- j) tip osobe prevladavajući u populaciji, i
- k) slaba kontrola (Mavero-Milanesi, 1978: 37).

Konzumiranje alkohola u Hrvatskoj, kao i u mnogim europskim zemljama, dio je raširenog kulturnog modela. Podrijetlo te navike kulturni su čimbenici duboko ukorijenjeni u običajima. U nekim dijelovima unutrašnje Istre čak se i djeci daje vino jer je ono "dobro za krv". U nekad malaričnim krajevima i dalje se pije rakija kao preventiva. Svako sastajanje prijatelja, studenata, starih školskih kolega, svako obiteljsko slavlje počinje i završava pićem. Kod nekih zanimanja, posebice onih koja se odvijaju u prašini ili na hladnoći, npr. ložači, žeteoci, cestari ili zidari kada rade na krovu, piće je dio običaja ili prijeka potreba, a na one koji se tome ne prilagode gleda se sa sumnjom i na njih se vrši pritisak, bilo javan ili prikriven, koji je opet određen okolinom i potrebom za jednakošću.

SOCIOGRAFSKI PRISTUP

Malo se studija bavi svakodnevnim konzumiranjem alkohola, tj. time tko, što, kada i koliko pije. Isto tako malo se govori o utjecaju nekih faktora na alkoholizam, kao npr. religija, dob, spol, etnička pripadnost, status, društveni sloj, stupanj obrazovanja, dob početka uzimanja alkohola itd..

Epidemiološke studije individualiziraju dijelove specifičnih populacija u svezi s problemima povezanim uz konzumiranje alkohola. Neke od tih studija pokušale su usporediti umjereno konzumiranje različitih društvenih kategorija s nekim faktorima koji mogu utjecati na ovaj način ponašanja. Npr. Cahalan, autor epidemiološkog istraživanja provedenog u SAD-u, uzima u obzir šest faktora:

- 1) stav zajednice prema piću;
- 2) potpora okoline za često konzumiranje alkohola u velikim količinama;
- 3) stupanj otuđenja i neprihvatanja (primjerice, oni koji vjeruju da ne mogu ostvariti svoja očekivanja, vrlo vjerojatno piju više od drugih) i
- 4) gubitak društvene kontrole (Faroni, 1965: 23).

Druge se studije zasnivaju na podacima poznatim agencijama za brigu i pomoć alkoholičarima te žele pokazati društvene elemente, situacije i događaje, zajedničke životima pojedinaca koji bi mogli sugerirati motive njihovog postanka patološkim alkoholičarima.

Bales, istaknuti analitičar dinamike interakcionizma 50-ih godina, u svojoj doktorskoj disertaciji kaže da je stopa alkoholizma rezultat tri vrste faktora:

- a) dinamički – tj. učestalost akutnih psihičkih napetosti koje su dovoljne da stvore poticaj za bolest alkoholizma;

b) alternativni faktori, tj. kulturološki definirane mogućnosti za prihvaćanje modela ponašanja prekomjernog konzumiranja alkohola sa stajališta raširenosti akutnih psihičkih napetosti;

c) orijentacijski faktori, tj. tipovi normalnih stavova prema piću koji postoje među različitim kulturnim grupama koje tvore neko društvo (Bales, 1969: 56).

Nadalje, alkoholizam je istraživao i kao vrsta stila života "Skid Row Alcoholicsa", litalica, tj. onih osoba koje postoje u društvu, ali nisu dio društva, ne prihvaćajući ni njegova sredstva, niti ciljeve, dakle onih osoba koje sociološki definiramo – odbacivačima. U sociološkom kontekstu zanimljive su i druge grupe prekomjernih potrošača alkoholnih pića ("problem drinkers" ili "excessive drinkers"). Osim raširenosti alkoholizma, za takve je osobe većinom karakteristično i siromaštvo, rijetko zaposlenje i nepostojeće mjesto boravka.

Iako stope alkoholizma nisu potpuno poznate, u epidemiološkim istraživanjima konstantno se pojavljuju razlike u postocima među spolovima i znatne razlike među pojedinim narodima, odnosno etničkim grupama. Kao što je Durkheim objašnjavao samoubojstvo, objašnjenje za alkoholizam moglo bi se tražiti na društveno-kulturnom planu.

Glavne varijable uzete u obzir u istraživanjima alkoholizma jesu zanimanje, nacionalna odnosno etnička i religiozna pripadnost, bračni status, boravište, spol, dob.

a) Zanimanje

Vjeruje se da su neka zanimanja podložnija alkoholu. Kao najrizičnija često se spominju ona koja su u vezi s gospodarskim cirkuliranjem alkohola, pa tu spadaju i seljak i pivar kao proizvođači te gostioničar kao distributer. Drugi navode javne službenike u onim područjima u kojima postoji određen kult pijenja. Plant, s obzirom na piće, razlikuje tri vrste zanimanja:

1) anomična: pojedinac ima odgovornost koja ne može biti podijeljena s drugima (liječnici);

2) vojna: zanimanje ne zahtijeva nikakvu odgovornost. Osoba je podjetinjena, a institucija joj ne daje odgovornost (vojnici, mornari), dok se za žene potvrđuje, osim toga, i manje vrednovanje njihovog posla;

3) opasna i loše plaćena: alkohol tjera strah od opasnosti i/ili od nepostojanja perspektive (Hudolin, 1981).

b) Nacionalna (etnička) pripadnost

S etničkog stajališta razlikuju se potpuno apstinentni narodi, kao Arapi. Zatim, narodi u kojih je niska pojava alkoholizma, kao Židovi, te oni s visokom pojavom alkoholizma, kao Irci, Skandinavci, Rusi, Slovenci ili Hrvati.

Iz poslijeratnih američkih istraživanja vidljivo je da npr. 90% Židova pije, ali među njima je vrlo niska stopa alkoholizma. Po Balesu, objašnjenje je u čestoj konzumaciji vina tijekom religijskih slavlja, što vodi Židove prema odbijanju pića zbog osobnih ili hedonističkih razloga.

Drugi su, kao Kant, pokušali povezati židovsku trijeznost s njihovom željom da se prilagode najvišim društvenim standardima, sa željom da izbjegnu osude i zabrane, s njihovim konzumiranjem alkohola zbog svrhovitih a ne afektivnih razloga i sa židovskim vrijednostima kao što su obrazovanje, samokontrola i racionalnost.

c) Bračno stanje

U SAD-u češće se susreće "single" alkoličar, pa i u Hrvatskoj, dok bračni partner u Velikoj Britaniji često sudjeluje u potrošnji alkohola (Hudolin, 1981).

d) Boravište

Zajedno s prijelazom iz seoskog u gradsko-industrijsko društvo dogodio se i prijelaz većine alkoholičara – od seljaka na gradske industrijske radnike ili, često puta, građane drugog reda.

e) Spol

U gotovo svim zemljama svijeta alkoholizam je u različitim postocima rašireniji među muškarcima. Prema podacima od prije 10-ak godina najveći broj alkoholičarki postoji u Velikoj Britaniji, dok je u SAD-u odnos muškarci-žene promijenjen sa 1:9 u 40-im godinama na 1:6, prema Jellineku, u 50-im godinama, na 1:5 u 60-im i 70-im godinama, što ukazuje da je broj alkoholičarki u odnosu na alkoholičare u porastu.

Istraživanja alkoholizma u žena objašnjenje za zloupotrebu alkohola traže u stresu, u ulozi žene, u kulturnim normama i modelima. Žene postaju alkoholičarke i nakon stresnih događaja (smrt u obitelji, rastava).

Pojava alkoholizma u žena čini se bržom, dok se alkoholizam u muškaraca pojavljuje nakon dugog procesa socijalizacije.

f) Uloge

Određene uloge uzrok su jačeg stresa, a izvori tog stresa mogu biti posljedice određenog netradicionalnog načina života kojeg okolina ne prihvaća i odbacuje. Žene s netradicionalnim ulogama mogu trpjeti diskriminaciju u nekim situacijama, što uzrokuje zluporabu alkohola. Tipični su konflikti među-uloge, tj. jedna osoba u dvije uloge koje imaju različita očekivanja (majka – radnica) ili slučajevi kada, da bi odigrala određenu ulogu, žena preuzima tradicionalno muške karakteristike.

g) Kulturni modeli:

Modeli – s obzirom na piće – mogu imati različite odnose i različita očekivanja od određenih uloga. Npr. žena koja radi može biti izložena okolini koja pije češće od domaćice. Primjerenost normama u takvoj okolini može dovesti do sve većeg konzumiranja alkohola, pa i do sve više stope zluporabe.

Nema sumnje da se načini izražavanja i trenuci alkoholizma u žena uvelike razlikuju od onih u muškaraca, iako se duboki uzroci mogu smatrati vrlo sličnima. Trebalo bi, dakle, kao što smatra Censi, prepoznati uzroke na taj način da se ovom problemu javnog zdravstva pristupi tako da se zadovolje stvarne potrebe

a bez da se potreba za alkoholom odmah ne smatra kroničnom. Treba otkloniti uzroke, a ne liječiti, kao što se danas radi.

Za ženu, bolest se odmah povezuje s načinom svakodnevnog života: samoća u kući, postojanje u obitelji samo u određenoj ulozi, manjak moći nad sobom, nemogućnost pronalaženja nečega drugog za vlastiti život. Konačno, vezuje se uz prihvaćanje stava o društvenoj devijantnosti žene koja odbija prihvatiti podređenu ulogu ili koja se pokaže nesposobnom da obavlja kućanske poslove, odbija djecu i nametnutu seksualnost. U posljednjoj analizi uzrok te bolesti je često nesposobnost da se pokaže i realizira vlastita potreba za subjektivnošću i samostalnošću (Censi, 1981: 76).

Prema nekim autoricama, problemi menopauze i oni koji se javljaju u danima prije menstruacije za određeni tip žena mogu uzrokovati poteškoće za prihvaćanje društvenim normama nametnute uloge. Takve poteškoće uzrokuju tjeskobna stanja koja alkohol, kao oslobađajući element, može razriješiti.

Ostali razlozi koji se spominju kao motivi alkoholizma jesu: depresija, promjene u ponašanju, poteškoće u međuljudskim odnosima, elementi homoseksualnosti i sadomazohizma. Posebno se naglašava seksualna devijantnost, kao vrlo važan uzrok ženskog alkoholizma. Ipak, može se reći da bi ono što se pojavljuje kao bolest – s predispozicijom prema alkoholu, moglo biti rezultat posebnosti, društvenog neslaganja te, s tim u svezi, odbacivanja – prije nego početni poremećaj. Problem je u tome što se u svim analizama pojavljuje termin "normalna" žena, tako da se svako ponašanje koje se udaljuje od stereotipa etiketira kao devijantno.

Imajući u vidu krutost ženske uloge kao supruge-majke te nepomirljivost osobe (alkoholičarke) s prihvaćanjem te uloge zbog koje i nastaje "devijantnost", dolazi do toga da za žene alkoholizam postaje nespojiv s njihovom ulogom i mjestom gdje se ta uloga realizira, njihovom kućom. Zbog toga se čak i prema ženi koja umjereno pije odmah zauzima negativan stav te se njezino ponašanje odmah smatra nemoralnim.

Prema Pinessiju, jedna vrsta alkoholizma je "muški protest", tj. bijeg u alkohol, koji je muška privilegija i kao takav predstavlja cilj koji treba usvojiti (Mavero-Milanesi, 1978). Znakovito je da se u društvu u kojem se alkoholizam smatra "muškim protestom" učestalost alkoholizma u žena statistički približava onom u muškaraca. U drugim oblicima ženski alkoholizam predstavlja pasivnu naknadu i bijeg od frustracija različitog tipa: ljubavnih, društvenih, ekonomskih ili od starosti.

SIMBOLIČKO-INTERAKCIONISTIČKI PRISTUP

Velik dio sociološkog proučavanja alkoholizma vršio se u okviru globalnog ispitivanja devijantnih ponašanja. U američkim antologijama 60-ih godina koje govore o devijantnosti alkoholizam se pojavljivao zajedno s mladenačkom

delinkvencijom, samoubojstvom, ubojstvom, prostitucijom, psihičkim oboljenjima, drogom, kriminalom, abortusom i homoseksualnošću.

Devijantnost se odnosila uglavnom na radnje i na osobe koje ih počinjavaju. Sa 60-im godinama i afirmacijom simboličkog interakcionizma pozornost se – više nego karakterističnim uvjetima devijantnih osoba – obraća definicijama koje društvena grupa daje o razlozima devijantnog ponašanja. Devijantnost se tako relativizira i odnosi na udaljšavanje određenih tipova ponašanja od općeprihvaćenih u određenom povijesnom trenutku.

Polazeći, dakle, od općeg pojma skupine osoba koje dijele određene vrijednosti i prihvaćaju društvene norme glede ponašanja, devijantno je svako ponašanje i svaka osoba koja se udaljšuje od tih normi. Teško će biti shvatiti kako su se usvojila prevladavajuća razumijevanja određenih ponašanja koja se smatraju devijantnima. Zbog ovoga treba proučiti dva povezana procesa:

a) usvajanje pravila, definicija, normi, zakona – koji, ukoliko ih se prekrši, znače devijantnost te

b) reakciju na osobe koje su namjerno prekršile norme, što se izražava uvođenjem sankcija i etiketiranjem. Prema ovom pristupu pijenje je društveni proces koji se analizira na osnovi društvenog djelovanja.

Lemert npr. pokazuje kako alkoholičar osjeća posljedice društvene reakcije i simboličkog poimanja te značenja koja proizlaze iz ponašanja i identiteta (Lemert, 1981: 37).

Uzimajući u obzir društvenu reakciju, može se reći da je alkoholičar u XIX. st. bio smatran kriminalcem. Nakon toga reakcija na njega bila je zatvor, dok se u prvoj polovici XX. st. alkoholizam smatra mentalnom bolešću koju treba liječiti. Nakon rata na alkoholičara se gleda kao na bolesnu osobu koja trenutno pati od reducirane samostalnosti i ima ograničenu sposobnost prihvaćanja uloga. Ono što se očekuje od takve osobe jest promjena ponašanja sve dok ne dođe do njegova ozdravljenja koje prekida proces nemoćnosti.

SOCIJALNO-POLITIČKI PRISTUP

Prije no što razmotrimo društveni odgovor na piće i s obzirom na kontrolu i prevenciju nekontroliranog konzumiranja alkohola, dobro je napomenuti Lemer-tovo upozorenje da piće, osim što zadovoljšava određene potrebe, može žrtvovati neke druge kao što su: poštovanje, život, vlasništvo, zdravlje, duljina života, obiteljsko jedinstvo, roditeljska odgovornost, stalnost posla i ekonomska sigurnost. Trovanje alkoholom oslabljuje fiziološke funkcije dovodeći ih do pomanjkanja, ili do nedovoljne izraženosti društvenim ulogama propisanih zadataka, ili do velikog broja nesreća. Lemert drži da je moguće da su "brze društvene promjene u posljednjih 50 godina povećale vrijednost intoksikacija alkoholom. Pojave poput kulturnih sukoba, stresa ili anomalije mogu dostići takve razmjere da alkohol u mnogim društvima dobiva vrijednost društvenog sedativa protiv individualnih konflikata. U odnosu na konzumiranje alkohola to znači da intoksikacija i pijan-

stvo zahtijevaju puno veće troškove u tehnološki srednje razvijenim društvima, međusobno ovisnima, koja su podložna brzim promjenama i visokoj produktivnosti. Tu se već poznatim torškovima pijanstva dodaju smrt i ranjavanja uzrokovana prometnim nesrećama, manja produktivnost, pojava bolesti, remećenja javnog reda i kriminal" (Lemert, 1981). Osim toga, da bi se dobila potpunija slika ekonomije konzumiranja alkoholnih pića sa izvjesnim stupnjem javne pomoći od strane države, moraju se spomenuti troškovi javne intervencije i liječenja kroničnih alkoholičara. Radi se o kontroli i prevenciji konzumiranja alkohola.

a) Kontrola

Da bi se suočilo s takvim problemima, razvila se ideja o kontroli konzumiranja, što se prema Lemertu najviše očitovalo u 4 modela (Lemert, 1981).

1. Model

Polazište ovog modela jest u sljedećem: posljedice intoksikacije i pijanstva mogu se umanjiti sustavom zakona i kontrola koje zabranjuju proizvodnju, distribuciju i konzumiranje alkohola. To je dobro poznati model prohibicije. Pokušavalo ga se primijeniti na razne načine, na duže ili kraće periode, u društvu Asteka, u antičkoj Grčkoj, Japanu, na polinezijskim otocima, na Islandu, u Finskoj, Norveškoj, Švedskoj, Rusiji, Kanadi i SAD-u.

Dobro poznati nedostaci ovog načina vidljivi su u visokim troškovima, nestabilnosti moćnih elita koje su za prohibiciju, ograničenoj vlasti i sredstava kontrole koja su na raspolaganju te u povećanju pasivnog otpora prema nametnutom načinu ponašanja.

Prohibicija zapravo žrtvuje sve vrijednosti koje ima umjereno konzumiranje alkohola te one koje su povezane s pijanstvom, osim interesa koje imaju oni koji zarađuju za život ili ostvaruju dohodak investiranjem u proizvodnju i distribuciju alkoholnih pića.

Bez potpore javnosti, nametnuta kontrola uspjeva vrlo rijetko. Čak ni najoštrije kažnjavanje, kao smrt u Asteka ili progon u Sibir, nije dovelo do prestanka konzumiranja alkohola u tim društvima.

2. Model

Prema ovom modelu posljedice intoksikacije i pijanstva mogu se smanjiti sustavom informiranja o posljedicama konzumiranja alkoholnih pića, tako da se dođe do smanjenja konzumiranja ili do apstinencije. Ovaj način kontrole temelji se na činjenici da postoji uzročna veza između kontrolirane prezentacije i promjena stavova i vrijednosti. Ovoj općenitoj pretpostavci suprotstavljaju se provedena istraživanja o promjeni stavova u posebnim područjima ponašanja. Iako svi rezultati nisu jednaki, i u slučajevima gdje se pokazalo da su određene informacije i dovele do promjene stavova i vrijednosti, te se promjene nisu uvijek događale u predviđenom smjeru.

Loša strana edukativnog načina kontrole alkohola leži u vjerojatnosti da su vrijednosti povezane sa uzimanjem alkoholnih pića prethodno formirane u

obiteljskom ili grupnom iskustvu, a ne u formalnim obrazovnim institucijama. Primjer koji se dobije u kući, od roditelja, ili težnja za poistovjećivanjem sa skupinom prijatelja, lako brišu pravila o apstinenciji ili umjerenosti naučena u školi.

U društvu koje karakteriziraju nestabilnost, kulturne razlike i brze promjene, teško je predvidjeti shemu vrijednosti koja bi, ukoliko bi bila prihvaćena u djetinjstvu, mogla odraslu osobu učiniti dobro prilagođenom. Ukoliko je piće odgovor na povremene situacije, na napetosti čiji je uzrok konflikt uloga, ili na društvenu izolaciju, vjera u jednu shemu vrijednosti – *a priori* smišljenu zbog kontrole pretjeranog uzimanja alkohola – može se pokazati neutemeljenom. Pozornost se, dakle, mora obratiti aktivnoj kontroli situacija koje potiču konzumaciju alkoholnih pića (Lamert, 1981).

3. Model

Prema ovom modelu posljedice intoksikacije i pijanstva mogu se ublažiti putem zakonskih propisa o vrsti pića koja se mogu konzumirati, o načinima distribucije, o mjestu i vremenu dozvoljenog konzumiranja alkoholnih pića te o pristupačnosti pića s obzirom na dob, spol i druge društveno-ekonomske karakteristike. Ovaj se način zasniva na uvjerenju da država ili njezine institucije mogu odrediti količinu te način konzumiranja pića koja imaju štetne posljedice. U najširem smislu, ovaj način definira piće kao pravo koje može pojedincu biti uskraćeno onda kada ga on zloupotrebljava. Najstariji oblici ovoga načina mogu se pronaći u povijesti skandinavskih zemalja. Učinkovita kontrola konzumiranja alkohola može jako utjecati na ekonomske interese proizvođača i distributera, čak i kada ne ugrožava vrijednosti koje ljudi imaju prema alkoholu. Ukoliko su te grupe brojne i dobro organizirane, njihov otpor može uništiti napore zakonske regulacije.

Da bi zakoni koji reguliraju konzumiranje alkoholnih pića bili učinkoviti, najbitniji su obustava ili povlačenje dozvola distributerima ili – u slučaju monopola – propisivanje broja javnih mjesta te vremena prodaje. Uz ove, slijedeći način su iskaznice za nabavku i racioniranje, ili "nadzor mušterija", što su sve mjere prema pojedincima koji se razmjerno lako zaobilaze.

Pokušaji provedeni u ruralnim područjima Finske pokazali su da premještanje prodajnih mjesta ima ograničene učinke na vrste konzumiranih alkoholnih pića. Ukoliko postoji prilično jaka motivacija, konzumenti će lako pronaći način da zaobiđu zakone. Osim toga, kontrola neumjerenih konzumenata često smeta čak i one koji se ponašaju u skladu s propisima.

Zakonske procedure i prisilne kontrole, kao globa ili uhićenje, lakše su mjere za ovakve slučajeve stoga što su posljedice kažnjavanja često gore od samih prekršaja (Lemert, 1981).

4. Model

Prema ovom načinu, posljedice intoksikacije i pijanstva mogu se ublažiti uvođenjem funkcionalnih ekvivalenata piću. Polazi se od pretpostavke da zadovoljstvo dostignuto uz piće može biti dostignuto i uz obavljanje drugih aktivnosti te zahtijeva reorganizaciju života zajednice tako da se vrijeme, novac i interesi

potrošeni na piće preusmjeravaju na sport, igru, vrtlarstvo, branje gljiva, slušanje radija, odlazanje u kino, putovanja i druge hobije. Ovaj način predviđa i organiziranje društvenih okupljališta te poboljšanje stambenih prostora kako bi se obiteljski život učinio što povoljnijim, što često puta izostaje u velikim gradovima. U određenim strogo kontroliranim zajednicama, gdje su dosada, apatija i društvena izolacija dostigle kritičnu razinu, uvođenje različitih aktivnosti može doprinijeti smanjenju raširenosti pijanstva. To se i potvrdilo u vojnim logorima i izoliranim područjima.

b) Prevencija

Prevencija se sastoji od 3 razine. Primarna prevencija koristi se društvenim, kemijskim i biološkim procedurama. Sekundarna se provodi putem medicinskih i/ili društvenih sredstava kako bi se spriječile najjače posljedice alkoholizma, dok tercijarna prevencija uključuje rehabilitacijske napore prema kroničnom alkoholičaru, što znači izbjegavanje krajnjih komplikacija u bolesti i prevencija širenja utjecaja na druge članove njegovog društva.

Popham, Schmidt i De Lint određuju sljedeća 3 načina prevencije (Smith, 1983: 59):

1. Bimodalni način

Širenje konzumiranja zadobiva bimodalni oblik kod određene populacije, pa čimbenici koji mogu utjecati na promjenu razine konzumiranja u normalnih konzumenata nemaju nikakav, ili imaju mali utjecaj na patološke konzumente. Kao posljedica toga, zakonske će mjere propisane zbog kontrole alkoholizma, kako bi ograničile raširenost pića, biti vrlo vjerojatno neučinkovite.

2. Način integracije

Ovaj način drži da su za bitno smanjenje raširenosti alkoholizma potrebne promjene društvenog i mentalnog statusa populacije. Nadalje, drži se da isto kao i kod drugih droga, tajnovitost koja obavlja alkohol može prouzročiti više štete, pa se zato savjetuje na upoznavanje mladih ljudi s umjerenim konzumiranjem.

3. Način pojedinačne distribucije

Prema ovom modelu, krivulja konzumiranja alkoholnih pića u populaciji ima oblik Gausove krivulje. U tom slučaju, relativna učestalost alkoholičara ovisi o prosjeku ukupnog konzumiranja, zbog čega se – da bi se smanjila učestalost prvih – treba usmjeriti na smanjivanje ukupnog prosjeka.

ZAKLJUČAK

Upotreba i zloupotreba alkoholnih pića utemeljuju bitne društvene pojave, ne samo zbog njihove proširenosti već i zbog društvenih i kulturnih modela kroz koje se pojavljuju i realiziraju. Od psihijatrijske devijantnosti, alkoholizam je kasnije smatran bolešću u medicinskom smislu, a u posljednje vrijeme "društvenom bolešću" koja otkriva duboke veze s kulturnom i društvenom strukturom

koje je definiraju i u isto vrijeme podnose njezin teret putem mjera liječenja, kontrole, resocijalizacije i prevencije.

Na međunarodnoj razini posljednjih godina svjedoci smo ne samo raširenosti konzumiranja alkohola već i raširenosti društvenih situacija u kojima se uzima alkohol, a isto tako i sve većeg broja osoba koje ga konzumiraju, što ima utjecaja na čitavo društvo.

Raširenost alkoholizma u Hrvatskoj sve je alarmantnija, iako je alkoholizam od uvijek bio manje važan u odnosu na društvenu i političku "brigu" o raširenosti opojnih sredstava. Ipak, u zadnje vrijeme jača briga o alkoholizmu, potaknuta, možda, novim političkim prilikama, međunarodnim debatama, višom svijesti i znanjem o alkoholizmu. Međutim, aktualno društveno, ekonomsko i političko stanje u Hrvatskoj i u njezinom okruženju utječe da upotreba alkoholnih pića uđe u sve sustave ljudskih potreba i odnosa te da apstinencijsko ponašanje bude sve rjeđe.

S obzirom na postojeću međunarodnu situaciju u kojoj se sve više zemalja – ne samo srednjoeuropskih već i sjevernoameričkih – konfrontira te debatira o problemima koji se odnose na političke i društvene posljedice prevencije i liječenja alkoholizma, možemo reći da u nas ova tema još ne zaokuplja dovoljno pozornosti. Bez obzira na nešto viši "alarmizam", Hrvatska ne poduzima potrebne pothvate, akcije i strategije za suzbijanje zloupotrebe alkohola i alkoholizma.

Dok na međunarodnoj razini već postoje brojni instituti za istraživanje problematike alkohola, koji su u stanju pružiti prilično jasne slike situacije, u Hrvatskoj samostalni istraživači, u osnovi medicinsko-psihijatrijskog obrazovanja, provode istraživanja na ograničenom broju primjera i ograničenom zemljopisnom području. Pozornost se u nas do sada obraćala onim pojedincima koji su stigli do kraja svoje alkoholičarske karijere. Okarakterizirana kao epidemiološko-deskriptivna, ova se istraživanja često provode na ograničenim i oskudno zastupljenim grupama, ne samo po brojnosti već i po tome što su sastavljane od hospitaliziranih subjekata ili onih koji se liječe, pa, dakle, predstavljaju samo jedan "broj" onih koji piju. Za hrvatske medicinske sociologe alkoholizam treba postati predmetom istraživanja, slično kao što je to slučaj na međunarodnom planu.

U nas su od posebne važnosti podaci Republičkog registra alkoholičara pri Hrvatskom zavodu za javno zdravstvo. U Hrvatskoj, međutim, nedostaju podaci o rizičnim subjektima, kao i epidemiološka istraživanja o populaciji općenito, što bi moglo pokazati ne samo koliko već i kako te u kojim prilikama ljudi piju, koje su vrijednosti i kakvi stavovi osoba prema piću, koji su kulturni i društveni elementi koji potpomažu i podupiru konzumiranje alkohola i dr.

LITERATURA

Armstrong, J.D., (1958.), The search of alcoholic personality, *Annals* br. 315.

Bacon, S.D., (1969.), Alcohol and complex society, u: Dinitz, S., Dynes, R.R., Clarke, A.c., *Deviance Studies in the proces of stigmatization and societal reaction*, Oxford University Press, New York.

- Bales R.F., (1969.), Cultural differences in rates of alcoholism, in Rushing, W.A., *Deviant behavior and social process*, McNsally, Chicago.
- Bateson, G., (1977.), La cibernetica dell' "io": Una teoria dell'alcolismo, in *Verso un'ecologia della mente*, Adelphi, Milano.
- Censi, A., (1981.), La devianza femminile: il fenomeno dell'alcolismo, in C. Serra, *Devianza e difesa sociale*, Angeli, Milano.
- Cahalan, Don, (1987.), *Understanding America's drinking problem (How to combat the hazard of alcohol)*, Jasley-Boss Publishers, San Francisco, London.
- Denzin, Norman, K., (1987.), *The alcoholic self*, Sage Publications, London.
- Estes, N.J., Heinemann, M.E., (1982.), *Alcoholism – Development, consequences and interventions*, Mosby, St. Louis.
- Faroni, D.C., (1965), *I fattori sociali, culturali ed economici sull'alcolismo femminile*, Istituto di Medicina Sociale, Rim.
- Favaretti, G., (1983.), *Importanza economica delle bevande alcoliche*, Rivista Italiana di Alcologia, Rim.
- Gudelj, Milan, (13.prosinac,1994.) Alkoholizam izaziva patnju 50.000 Riječana, *Novi list*, str. 8., Rijeka.
- Gusfield, Joseph, R., (1981.), *Drinking-driving and the symbolic order (The culture of public problems)*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Grant, Marcus and Bruce, (1983.), *Ritson*, St. Martins Press, New York.
- Haralambos, Michael, (1989.), *Uvod u sociologiju*, Globus, Zagreb.
- Haralambos, Michael, (1985.), *Introduzione alla Sociologia*, Zanichelli, Bologna.
- Hudolin, V., (1981.) *Alcolismo*, Associazione degli Ospedali Regionali del Friuli-Venezia Giulia, Udine.
- Jellinek, E.M., (1969.), Phases of alcohol addiction, u: Dinitz, S., Dynes, R.R., Clarke, A.C., *Deviance-Studies in the proces of stigmatization and societal reaction*, Oxford University Press, New York.
- Jonjić, Anto, (1993.), *Zašto pušiti i piti*, Tiskara Rijeka d.d., Rijeka.
- Jonson, P.B., (1982.), Sex differences, women's roles and alcohol use: preliminary national data, *Journal of Social Issues*.
- Keller, M., (1958.), Alcoholism: nature and extent of the problem, *Annals* br. 315.
- Krasner, Neville, Madden, J.S., Robin J. Walker, (1984.), *Alcohol related problems*, John Wiley & Sons, New York.
- Kuvačić, Ivan, (1990.), *Funkcionalizam u sociologiji*, Naprijed, Zagreb.
- Legnaro, A., (1979.), Soziologische Aspekte des Alkoholismus, *Kölnner Zeitschrift für Soziologie*.
- Lemert, E.M., (1981.), *Devianza, problemi sociali e forme di controllo*, Giuffrè, Milano.
- Mardaga Piere, (1989.), *La remme moderne et l'alcol*, Wilson/Otto, Bruxelles.
- Mavero-Milanesi, A., (1978.), *Prevenzione dell'alcolismo*, Il pensiero scientifico, Rim.
- Moderate drinking: Serious warning by WHO specialists, *Press Release WHO/84*, 1 November 1994.
- Metzger, Lawrence, (1988.), *From denial to recovery*, Jasley, Boss Publishers, San Francisco, London.
- Pittman, D.J., (1967.), *Alcoholism*, Harper & Row, New York.

Plant, M.A., Peck, D.F., Samuel E., (1985.), *Alcohol, Drugs & School-Leavers*, Tavistok Publications, London and New York.

Smith, M.A., (1983.) Social usages of the public drinking house, *The British Journal of Sociology*, br. 3. , London.

Štifanić, Mirko, (1994.) *Introduzione alla Sociologia medica*, Medicinski fakultet Rijeka.

Štifanić, Mirko,(1995.) *Medicinska sociologija – odabrana poglavlja*, Medicinski fakultet Rijeka.

Ullman, A.D., (1958.), Sociocultural backgrounds of alcoholism, *Anal.*, br. 315.

ALCOHOLISM AND SOCIAL SCIENCE

Mirko Štifanić

Faculty of Medicine, Rijeka

The sociological analysis of alcoholism followed five main approaches: 1) the functional analysis which looks into the social role of drinking behavior; 2) the socio-cultural approach finds out and examines the attitudes toward drinking behavior in different cultures; 3) the sociographic approach studies the influence of some variables (e.g. sex, age, ethnic affiliation) on drinking practices; 4) the symbolic interactionism examines the "seeking refuge in drinking" and the career of the alcoholic person in the light of societal response and of individual perception; 5) the socio-political analysis which gives importance to the reflections of various ways of control and prevention of immoderate consuming of alcohol in modern societies.

ALKOHOLISMUS UND SOZIALE WISSENSCHAFT

Mirko Štifanić

Medizinische Fakultät, Rijeka

Die soziologische Analyse des Alkoholismusproblems setzt fünf Hauptzugangsweisen voraus: a) die funktionalistische Analyse, welche die soziale Rolle des Alkohols erforscht; b) den sozio-kulturellen Ansatz, der die Einstellungen verschiedener Kulturen zum Alkohol beleuchten will; c) den soziographischen Ansatz, der den Einfluß bestimmter veränderlicher Größen wie Geschlecht, Alter, Beruf, ethnische Zugehörigkeit usw. auf den Alkoholmißbrauch messen will; d) die Methode des symbolischen Interaktionismus, welche die Ursachen der Flucht in den Alkoholgenuß und die "Karriere" des Alkoholikers im Licht der sozialen Beantwortung und individuellen Verantwortung prüft; e) den sozial-politischen Ansatz, der der Auswirkung verschiedener Maßnahmen zur Kontrolle und Vorbeugung gegen einen übermäßigen Alkoholkonsum in modernen Gesellschaften große Bedeutung beimißt.